

ВЛАСТИВОСТІ ПРОСТОРОВОЇ КОМПОЗИЦІЇ В ПРОЦЕСАХ МІСЬКОГО РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНИХ МІСТ УКРАЇНИ

Сторов Ю. І. кандидат архітектури, доцент

Уманський національний університет садівництва

Актуальність теми. Композиційна своєрідність української архітектури була завжди відкрита світові, розвиваючись як частина світової архітектури. Вона зазнавала впливу і західноєвропейської архітектури, і східної, і російської архітектури, в свою чергу впливаючи на їхній розвиток. Іноземні майстри, які постійно мешкали і працювали в Україні, або проживали в інших країнах, епізодично працюючи в Україні, переймалися українськими традиціями, освоювали і розвивали здобутки культури своїх народів.

Загальновідомо, що своєрідність архітектурно-ландшафтного середовища історичного міста є поетапно усталено – динамічним процесом, а не статично застиглим продуктом. Вона не може бути раз і назавжди встановлена чи задана, тому розробка властивостей просторової композиції, як засобу гармонізації архітектурно-ландшафтного середовища потребує врахування цієї усталено – динамічної специфіки.

Це свідчить про актуальність та необхідність проведення додаткових досліджень, розробки відповідних наукових засад і в першу чергу властивостей просторової композиції в процесах еволюції архітектурно-ландшафтного середовища історичних міст України.

Аналіз останніх досліджень і межі роботи. Завдання по формуванню гармонійного архітектурно-ландшафтного середовища історичних міст слід вирішувати у всеозброєнні сучасних науково-методичних напрацювань. Для цього залучені праці українських науковців по піднятій тематиці: Асеева Ю.С., Вечерського В.В., Водзинського Є.С., Дьоміна М.М., Колоска Б.В., Кселевича М.Я., Логвіна Г.Н., Тимофієнка В.І. та інших [1-8].

Аналіз наукових розробок показує, що питання історії архітектури в цілому досліджені досить повно, разом з тим стан вивченості окремих питань містобудування, зокрема властивостей просторової композиції в процесах міського розвитку не можна визнати достатнім. Це збільшує необхідність проведення досліджень недостатньо вивчених питань, зокрема: типологічних та стильових особливостей композиційних структур, регіональних і місцевих властивостей побудови об'єктів архітек-

тури і містобудування України, часових і просторових меж їх розповсюдження; засобів і механізмів формування композиційних систем спадкоємного розвитку, взаємозв'язку в цій спадкоємності традицій і новаторства.

Метою статті є дослідження властивостей просторової композиції в процесах розвитку історичних міст України.

Виклад основного матеріалу. Будівельна діяльність на території сучасної України зародилася ще за часів палеоліту, коли людина жила полюванням та збиральництвом. Залишки ашельської культури (500 - 150 тис. років тому) виявлено на Донбасі, Придністров'ї, Житомирщині та Закарпатті. За часів палеоліту, з переходом людини до скотарства та землеробства, на терені нинішньої центральної України склалася трипільська культура, пам'ятки якої були виявлені на Київщині, біля с. Трипілья, та на Уманщині. У тяжких умовах відбувався розвиток композиційних систем української архітектури. Упродовж віків, аж до недавнього часу, численні ворожі навали, міжусобиці ускладнювали цей розвиток. Та незважаючи на нелегку історичну долю українського народу, на теренах України створено самобутню архітектуру, яка є поліетнічним самобутнім явищем. Адже порядок із зодчеством українського етносу на території України з глибокої давнини розвивалися композиційні особливості архітектури багатьох інших народів, які мешкали на цій землі.

Просторову композиційну структуру, художні образи й силуети стародавніх міст України значною мірою визначали фортифікаційні споруди та масова житлова забудова. Більшість валів органічно входили до композиційної системи нових укріплених городищ і міст. Особливо слід відзначити оволодіння технікою дерев'яного будівництва Новгород, Ладоги, Києва. З кінця X ст. в архітектурно-художньому образі великих міст починають домінувати муровані храми, які стали основними орієнтирами міського ландшафту.

Найзначніші фортифікаційні роботи в Київській Русі були здійснені як захід загальнодержавного характеру до 1036 р. Від них до нашого часу дійшли Змієві вали (за термінологією XVIII ст.), споруджені в заданих напрямках з використанням рельєфу місцевості, вздовж річок на схилах і викопуванням рову, а в міжріччі – поводитілах. Головний композиційний принцип зведення фортець на Русі (кам'яних і дерев'яних) полягав у тому, що важливою була не взагалі висота стін, а висота бруствера відносно навколишньої місцевості. Храми будуються як необхідність адекватної реакції на події особистого життя (наприклад, перемога в битві, чудесне врятування від смерті). Так з'являються перші церкви в ім'я Василя в Києві, Преображення у Ва-

силеві. Інша програма будівництва «софійська» – втілювалась у грандіозних храмах в ім'я Софії в Києві, Новгороді й Полоцьку. Краса церкви асоціювалася з її висотою, устремління до небес, символом яких був купол. Протягом певного часу досить чітко проявилися і такі нові композиційні якості архітектури, як домінування високої бані, уступчастість споруди, пірамідальний ритм, який диктував переважання на фасадах вертикальних ребер і довгі вікна.[8]

Кам'яна архітектура Києва перед усім світом демонструвала міць і велич. Давньоруської держави. Одним із заходів цього напрямку було, будівництво значного містобудівного комплексу Великого міста. Найвидатніша будівля часів Ярослава Мудрого - Софійський собор. Його функції як головного храму держави необмежувалися церковним призначенням. Тут відбувалися також урочисті державні церемонії. На відміну від Десятинної церкви, яка була князівським храмом, Софійський собор був митрополією руською, композиційним центром столиці. У композиції Софії Київської з великою точністю виражені цілим числом візантійських футів зовнішні розміри, ширина три- й п'ятинавового об'ємів з меншою точністю – внутрішній простір і простір під куполами, товщина стін і виноси лопаток. Доведено, що загальною мірою основних розмірів для собору був прийнятий візантійський фут, який дорівнював 31,2 см. Сторона підкупольного простору дорівнює 25 грецьких футів, або 7,5-7,7 м. Цей розмір був використаний у Спасо-Преображенському соборі Чернігова та в Десятинній церкві Києва. Він стає нормою для великих храмів. Софійський собор має тринадцять бань. Центральна баня підіймається на висоту 28,6 м від рівня давньої підлоги. Куполи та склепіння спрямовані до центру й утворюють уступчасту пірамідальну композицію. Співвідношення між окремими частинами такі, що споруда здається зовні із середини незвичайно величною й монументальною. Розміри та розташування тринадцяти верхів, а також їх групування підпорядковані ідеї центричності композиції. Принцип співвідношення верхів відповідає уступчастій добудові головного масиву. Складність композиції нарощується знизу вгору та з боків до центру; загалом вона виконана з великим смаком і винахідливістю. Головним композиційним задумом було формування основної центричної й хрестоподібної споруди, створеної однаковими раменами хреста навколо підкупольного простору.

Отже, у культурі Київської Русі виникла парадоксальна ситуація, коли на візантійській композиційній основі реалізуються принципи, ближчі за своєю природою до романського мистецтва. Переосмислення закомарного храму сприяло формуванню в кінці XII ст. національного давньоруського стилю. Архітектура цього періоду характерна форму-

ванням місцевих архітектурних шкіл, зумовленим дією трьох основних факторів: традицією попередніх часів, тенденціями розвитку стильових процесів та місцевими традиціями, зокрема наявністю місцевих будівельних матеріалів.

Вплив європейських стилів готики і ренесансу в XIV-XVI ст. на зодчество України мав опосередкований характер: вони проникали на її територію через сусідні країни. Різна віддаленість місцевих архітектурних шкіл від першоджерел та поєднання їх з давньоруськими традиціями спричинили створення своєрідного синтезу, зумовили відмінності, самобутність і оригінальність розпланувально-просторових композицій архітектури різних районів України. Вплив готики особливо помітний у культовому будівництві, а проторенесансу - в оборонних і цивільних спорудах.

Світосприйняття людини середньовіччя ґрунтувалося на уявленні про світ як про замкнений простір та на принципі ієрархічності. Це виражалося у вченнях про ступінчастість і спіралі розвитку, про коло – Всесвіт та про систему концентричних кіл – небесних сфер. Звідси походив критерій виділення та оцінення різних сфер концентричного світу щодо їх близькості до центру, тобто до Творця. Архітектура це проявила в композиційній структурі ансамблів і певною мірою міст, де дитинець (кремль) трактувався як центральне ядро забудови. У створенні монастирських ансамблів та в культовому будівництві ідея концентричності відображалася в композиції центрального місцеположення монастирського собору (церкви) –найважливішої за ідеологічним значенням будівлі ансамблю. Розміщення інших споруд (келій, господарчих будівель, огорож) тяжіло до системи концентричних фігур, умовно – до кола.

Панівною ідеологією в епоху феодалізму була релігія, що й зумовило широке будівництво храмів за певними канонами. В організації внутрішнього простору храму також закладався принцип центричності. Найсвятішим місцем, центром був престол у вівтарі. Першому колу відповідав основний простір церкви, призначений для: парафіян, наступним – притвори та паперть.

Вирішальним фактором формування композиції розпланувальних схем середньовічних міст були природні захисні перешкоди, особливості рельєфу, наявність річок, напрямки основних доріг. Ці чинники визначали конфігурацію і склад оборонних укріплень, які, в свою чергу, впливали на систему розпланування, форму та розміри міських кварталів, напрям головних вулиць, розміщення міських брам.

Природні перешкоди, які під час заснування міста відігравали позитивну роль в композиційній своєрідності, у подальшому стають певним

гальмом для розширення міської забудови. Показовим може стати історичне ядро Кам'янця-Подільського, міцно затиснене каньйоном р. Смотрич, або Дубно, щільно обмежене болотами та рукавами р. Ккви.

Для об'ємно-просторових композицій міст центральних і східних регіонів України в XIV - на початку XVI ст. характерним є нерегулярне розпланування, стихійність формування забудови, зумовлена браком єдиного задуму, поєднання в одному місті кількох типів нерегулярного розпланування.[8]

Найпоширенішими у ті часи були композиційні схеми розпланування тих міст, які виникли на основі поселень мисового типу попереднього періоду. Як правило, первісне укріплення ядро-дитинець, або замок, займало край цього мису. Нова забудова проширювалася назовні від укріплення. Залежно від розміру кута, утвореного річками, або форми мису, конфігурація плану нової частини міста наближалась до трапеції різної форми, або секторів кола, а розпланування мало віялоподібну (багатопромінену) мережу основних вулиць з елементами радіально-кільцевої системи. Головні вулиці орієнтувалися на укріплене ядро. Це простежується на планах Луцька, Меджибожа, Новгород-Сіверського, Переяслава, Володимира-Волинського та інших міст. У тому разі, коли композиція міста розвивалася на основі укріпленого ядра, розміщеного на березі річки або на плато з урвистим схилом, нові квартали на певному етапі ще не «переходять» через річку, отже укріплення обростає з трьох боків. Цей тип розпланування, як мисовий, був досить поширений (Острог).

Нечисленними є приклади композиції лінійної системи розпланування. Вони, характерні для міст, розташованих у глибоких долинах, завдяки чому їх центральна вулиця стає віссю міської забудови. В таких містах укріплення зовсім відокремлені. Зокрема, у Кременці замок розташований на вершині високої гори, яка домінує над містом, а у Виноградіві – замок поза містом, на значній відстані від нього.

Композиція радіально-кільцевої системи розпланування з центральним місцеположенням укріпленого ядра в Україні ХІУ-ХУІ ст. трапляється теж порівняно рідко. Вона могла застосовуватися лише в окремих містах, розташованих на плоскому рельєфі (Полтава, Ніжин).

Принципово новим композиційним явищем була поява регулярної системи розпланування у зв'язку із проникненням ідеї із Західної Європи. Одним із основних елементів формування забудови її композиційним центром була площа-ринок. Квадратна (прямокутна) в плані, вона мала висотні акценти у вигляді ратуші в центрі площі, костелу або церкви на одному з її боків та житлових будинків найзаможніших громадян. З кутів площі виходили вулиці, в безпосередній близькості до

неї мережа вулиць була прямолінійною, а квартали – прямокутними. Характерною була надзвичайна щільність забудови середмість, зумовлена високою вартістю земельних ділянок у межах укріпленого ядра (Львів, Кам'янець-Подільський, Самбір, Дрогобич, Бережани).

Політичні та соціально-економічні умови, що склалися в Україні у XIV-XVI ст., зумовили широкий композиційний діапазон укріплень населених пунктів; від грандіозних систем мурованих міських фортифікацій найзначніших міст того часу Львова, Кам'янця-Подільського, Луцька, Києва – до скромних дерев'яно-земляних споруд, які оточували невеликі містечка та села.[8]

У XIV на початку XVI ст. у створенні композицій міських архітектурних комплексів та ансамблів провідна роль належала замкам, укріпленням, монастирям, храмам. Вони впливали на розпланування міст, були домінантами забудови, формували панорами та силуети.

Оскільки специфіка феодального замку потребувала його ізольованості, то він часто розташовувався на міській околиці, об'ємно-планувальна композиція була досить відокремленою і органічно пов'язаною з природним ландшафтом. У поєднанні з виразним перепадом рельєфу, не рідко з крутим урвищем, яром та з водами річки, такі оборонні ансамблі створюють мальовничі панорами історичних міст (Кам'янець-Подільський, Луцьк, Острог, Дубно, Жванець, Сатанів, Ізяслав та ін.), Досить вигідним з погляду оборони і разом з тим дуже виразним було, ізольоване розміщення замку на окремій високій горі, яка домінувала над міською забудовою, розташованою біля її підніжжя (Кременець, Мукачеве, Хуст, Олесько).

Позаміським замкам і монастирським ансамблям особливо притаманна композиційна своєрідність, гармонійний зв'язок з природним довкіллям. Передусім це стосується укріплень, вимуруваних з природного каменю (замки Поділля, Закарпаття, генуезькі фортеці Криму). Стіни замку, поставленого на «п'єдестал» з природної скелі чи гори, викладали з того самого матеріалу. За кольором та фактурою він майже не відрізнявся від скелі, а його гостроверхі башти сприймалися логічним завершенням цього узвишся і настільки зливалися з ним, що вже важко було уявити його без оборонної споруди на вершині. Органічному поєднанню оборонних ансамблів з конкретними природними умовами сприяла асиметрія архітектурної композиції об'ємів, зумовлена нерегулярним розплануванням, зручним розміщенням на рельєфі.[8]

Невід'ємною складовою частиною ансамблю був замковий храм, місцеположення якого мало кілька варіантів. Найурочистішим було розташування храму серед замкового двору (Луцьк, Меджибіж). Іноді пристосований для оборони храм стояв у створі оборонних споруд і

органічно поєднувався з ним (Староконстянинів, Острог). Нарешті, каплиця могла входити до складу палацу – одною з його корпусів (Хотин).

Мистецька цінність замкових композицій полягає в тому, що горизонтальні відрізки мурів різної довжини контрастували з енергійними вертикалями оборонних башт, поставлених відповідно до функціонального призначення. Над мурами підносились верхи замкового храму, які разом з завершеннями башт створювали мальовничий силует, характерний для кожного комплексу. Наприклад, середнянський замок відрізняється суворою центричною композицією: панівне місце в ансамблі посідала квадратна в плані та кубічна за об'ємом монолітна кам'яна башта-донжон, яка була оточена подвійним кільцем ровів та земляних валів, розміщених паралельно її стінам. Першу лінію валів підсилював кам'яний мур з циліндричними наріжними баштами.

Композиційні принципи монастирів склалися ще за часів Київської Русі, Архітектурною домінантою забудови монастирського подвір'я був головний храм (Києво-Печерська лавра, Софійський та Михайлівський монастирі в Києві, Єлецький монастир в Чернігові Спасо-Преображенський монастир у Новгород – Сіверському тощо). Навколо головного храму на різній відстані від нього та по периметру території, обмеженої природними перешкодами, огорожею або оборонним муром, групувалися келії, трапезна, іноді друга (тепла) церква, будинок настоятеля та господарчі будівлі.

Модернізація укріплень у 2-й половині XV 1-й половині XVI ст. внесла в їх розпланувально-просторові композиції суворого і стриманого образу елементи мальовничості та динаміки. Такі самі риси мають І споруди, збудовані в цей час. Збільшення висоти башт, зміна форм їх планів і динамічність композиції об'ємів посприяли тому, що вигляд оборонних комплексів, їх силует став пластичнішим і виразнішим.

Як в попередні часи, основним фактором створення об'ємно – просторової композиції міст при заснуванні залишався оборонний. Характерною особливістю багатьох нових міст, переважно на Правобережжі, є принципово нове явище – регулярне розпланування, пов'язане з запровадженням Магдебурзького права.

На зміну аскетичному світогляду середньовіччя в XVI-XVII ст. приходять гуманізм з його ідеалами гармонійно розвиненої особи. Для цього звернулися до спадщини античного світу, коли застосовувались ордерні форми, спів розмірні й органічно узгоджені з реальними розмірами людини. Тому основою ренесансного, композиційного, пластичного й просторового мислення стало органічне поєднання античної й середньовічної культур.

Розпланування середмість спиралося на кілька композиційних принципів. Перший, ґрунтувався на давньоруських традиціях ландшафтного розпланування, другий враховував досвід будівництва міст готичної доби з прямокутно-сітчастою системою вулиць, третій був започаткований у Слобожанщині і мав за основу російське регулярне містобудування XVII ст. Зовнішня форма плану укріплень диктувалася береговими схилами, ярами й трасами водних перепон, що використовувалися для посилення обороноздатності.

Композиційні особливості в містобудуванні XVI-XVII ст, пов'язані з приналежністю українських земель до певних держав і ступенем впливу їхніх традицій. Але магістральний напрям визначався наближенням українських міст до загальноєвропейських норм і провідною роллю ринкових площ у просторовій і функціональній організації. У Києві назву Ринку дістала торгівельна площа.

Чітку просторову побудову мали площі прямокутних або квадратних обрисів з ратушами в центрі. Задана розплануванням єдність принципів формотворення житлового середовища, що складалося з окремих ланок – трикутних будинків, надавали площам ансамблевих рис. Поступово архітектура площі Ринок у Львові набувала ренесансного характеру: кам'яниці прикрасилися аттиками, елементами ордера і різьбленими порталами, в ордерні шати одяглася ратуша. Перед південними фасадами ратуші було влаштовано міський фонтан та встановлено геральдичну скульптуру лева і стовп кари.

Як і раніше, міста залишалися оборонними утвореннями, у формуванні композиційної своєрідності яких провідну роль відігравали міські брами. Найпоширенішою формою в XVI-XVII ст. була баштова брама у вигляді прямокутної призми (Київ, Сатанів, Межиріч, Олика). По осі башт розташовувався арковий проїзд, обабіч якого іноді влаштовували додаткові приміщення для варті.

Зростання ролі релігії як прапора національного самовизначення, особливо після Люблінської унії, зумовило розмах будівництва храмів і монастирських комплексів. На Україні храмові споруди XVI-XVII ст. – руські та вірменські церкви, костели, синагоги, мечеті – окрім релігійного виховання, виконували значну просвітницьку роботу через створення при них шкіл. Провідними осередками освіти й культури надалі залишалися монастирі. Почаївський Успенський монастир, розташований на високій горі над долиною р. Ікви був заснований наприкінці XVI ст. Його попередницею була мурована церква, споруджена на місці чудодійного явлення Божої Матері. Ймовірно в першій половині XVII ст. зведено оборонні мури з баштами, які з півдня прилягали до церкви. Трапецієподібне, наближене до прямокутника, подвір'я бу-

ло вільне від забудови. З півдня вище від попереднього храму, в 1649 р. змуровано нову церкву Св. Трійці – триділну з трьома банями й шістьма декоративними ліхтариками (розібрана в середині XVIII ст.). В'їзд на подвір'я у центрі східної куртини підкреслювали триярусна надбрамна башта, перекрита, як і інші башти, ренесансними банями з ковнірами.

Композиція Троїцького монастиря-фортеці в Межиріччі – Острозькому, сформована навколо давньої Троїцької церкви на початку XVII ст. Симетричність комплексу визначала розпланувальна вісь – через надбрамну і західний вхід до церкви. З півночі і півдня у створі західного фасаду церкви добудовано ідентичні за формами двоповерхові келії, фланковані циліндричними баштами.

Композиційні типи структур поселень у ХУІІ-ХУІІІ ст., лишилися тими самими» що і у давньоруський період (напівкруглий, секторний, секторно-замкнений). Проте тепер вони ускладнилися завдяки зростанню сельбища (у тому числі й на протилежних берегах річок). Відбувався перехід до концентричних (Чернігів, Зіньків, Новгород-Сіверський) та лінійних (Київ, Городня, Прилуки, Конотоп) структур з проміжними типами (Ніжин, Полтава). Фортеці оточувалися селищними територіями, залежно від природної ситуації, з одного (Любеч) або кількох боків. Оборонні лінії завдяки високим валам, широким ровам та еспланадами композиційно об'єднували центр міста й візуально ізолювали його від оточення.

Об'ємно-просторова композиція, що визначалася природною підосновою, системою укріплень, структурою й розплануванням міста, була головним чинником, який, формував своєрідність образу міста. Незалежно від рельєфу – рівнинного чи горбистого – суворо витримувалась ієрархічність композиції. Середмістя (замок, фортеця) з головними містобудівними домінантами (храмами, дзвіницями, вежами) завжди розташовувалося на найвищих позначках, підпорядковані структури – на нижчих, що й зумовлювалося вимогами фортифікації.

Розрізнялися два типи композиції – моноцентрична, що охоплювала межі міста (Березня, Глухів, Прилуки, Сосниця), де доміанти зосереджувалися в центрі, та поліцентрична (Київ, Ніжин, Новгород-Сіверський, Суми, Чернігів, Путивль), у якій важливу роль відігравали доміанти, що позначали центри розпланувальних районів, а також периферійні монастирі. На початку XVIII ст. композиції загальноміських доміант набули висотних акцентів. Зокрема, в Чернігові було споруджено Колегіум з високою вежею та дзвіницею Слеського монастиря. З кінця XVII ст. старі дерев'яні доміанти заміняли мурованими, значно більшими. Ними були собори та парафіяльні церкви (Троїцький

собор і Катеринська церква в Чернігові; Миколаївська, Михайлівська церкви та Троїцький собор у Глухові; Успенський собор у Новгороді-Сіверському; Миколаївський, Благовіщенський собори та Спасо-Преображенський собор і Миколаївська церкви в Прилуках ; собори в Полтаві тощо). При цьому дотримувалися їх ієрархічності: головні домінанти були масивними, п'яти-дев'ятиверхими, другорядні – лапідарних силуетів, одно-триверхими. [8]

У просторовому устрої міст до середини XVIII ст, найзначніші зміни сталися в об'ємній композиції. Вони пов'язані з будівництвом високих дзвіниць при соборних храмах і в монастирях. Особливо це вплинуло на силует Києва, який дістав найактивнішу містобудівну домінанту – Велику Лаврську дзвіницю» підтриману висотними об'ємами Микільської, Михайлівської та Софійської дзвіниць.

У Гетьманщині і Слобожанщині на цьому етапі завершувався процес формування «річкових фасадів» міст» які з того часу відігравали провідну роль у створенні умоглядного образу міста. Це стосується Києва, Чернігова, Ніжина, Ромен, Новгорода-Сіверського, Харкова, Сум і більшості малих містечок. Якщо до 70-х років XVII ст. містобудівна композиція розвивалась вздовж підвищених річкових берегів з орієнтацією на заплаву та з поставленням вздовж берега ланцюжних домінант, то пізніше головний вектор містобудівного розвитку змінюється, переорієнтовуючись углиб плато (Чернігів, Ромни).

Еволюція композиційних систем визначається тим, що дерев'яні містобудівні домінанти інтенсивно замінюється на муровані з дотриманням принципу їх ієрархічності. Головні домінанти, розташовані на мисах плато і вододілах, означали міський центр, Вони були багатобаневими, з високими фронтонами; їх нерідко акцентували окремо розташовані висотні дзвіниці. Другорядні домінанта, власне, акценти, що позначали форми рельєфу негативної кривизни (балки, долини), основні шляхи та центри районів були невисокими, лапідарних силуетів. Їхню аміну супроводжувала цікава закономірність: тридільні триверхі дерев'яні церкви заміняли, як правило, мурованими однобаневими.

Великого композиційного значення набувала виразність міського силуету, його візуальне сприйняття уможливлювали відкриті простори перед міськими центрами. Це були або заплавні луки, як у Кролевіці, або великі річки, як у Києві, або стави на загачених річках, як у Глухові, Ніжині чи Лебедині. У панорамі завжди чітко прочитувалась ієрархічна структура поселення: домінанти і фортечні вали означали власне місто, архітектурні акценти відзначали в'їзди до міста (Покрівська церква в Ромнах) і центри розпланувальних діляниць - окремих слобод чи

передмість («вінець церков» довкола загально-міських фортець у Лебедині та Глухові).

Рядова забудова більшості міст Гетьманщини й Слобожанщини забезпечувала масштабний контракт з домінантами : вона була садибною, одно- чи двоповерховою, не завжди жорстко прив'язаною до вуличних трас. Слід зазначити, що властивості композиції містобудування та архітектури оборонних комплексів і споруд, будинків ратуш і палаців розглянутої епохи орієнтувалися на європейські взірці, а сакральне будівництво віддзеркалювало національні традиції й уподобання народів, які проживали на українських землях. Найповніше геній українського народу розкрився у відродженні давньоруської традиції створення композицій багатьох храмів , яка лягла в подальшому в основу найвищих досягнень національного зодчества доби класицизму.

Висновки. Таким чином, результатом розвитку властивостей просторових композиційних систем містобудування історичних міст України стало формування національно своєрідного архітектурно– ландшафтного середовища якому притаманна семантична повнота, мистецька довершеність, просторова багатоманітність , гармонійний зв'язок з природним довкіллям.

Summary

The properties of spatial composition of urban-planning structures as a scope of material and spiritual components were defined based on the research into the evolution of architectural and landscape environment of historical cities of Ukraine.

Література

1. Асеев Ю. С. Архитектура древнего Киева . – К. :Будивельник , 1982.- 160 с.
2. Вечерський В.В. Спадщина містобудування України : Теорія і практика історико- містобудівних пам'яткоохоронних досліджень населених місць. – К.:НДІПІАМ, 2003.-560 с.
3. Водзінський С.Є. Питання охорони містобудівної спадщини . Архітектурна спадщина України .- К.: НДІПІАМ, 1994.-260с.
4. Демин Н.М., Управление развитием градостроительных систем.- К.: Будивельник , 1991.-185с.
5. Колосок Б.В., Вечерський В.В. Полтава:наследие и современность //Строительство и архитектура .- 1986.№11-с.9-11.
6. Ксенович М.Я. Українська архітектура її визначальний контекст у просторі , часі , інформації . Основи українського архітектурознавства .- К.: Українська академія архітектури Київський національний університет будівництва і архітектури, « МП Леся», 2005.-426 с.
7. Логвин Г.Н. Чернигов, Новгород –Сиверський , Глухов , Путивль – Изданне2 , дополненное- М.:Искусство , 1980.-286с.
8. Тимофієнко В. І. Історія української архітектури. –К.: Техніка , 2003.-472с.